

УДК 364.04

С. Л. ПРОЦЮК

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЕКОНОМІЧНО АКТИВНОГО НАСЕЛЕННЯ: СУТНІСТЬ, ПРИНЦИПИ, ЦІЛІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

Досліджено науково-теоретичні аспекти державної політики соціального захисту економічно активного населення. Охарактеризовано суб'єкти й об'єкти політики соціального захисту, її цілі та принципи.

In clause the scientific – theoretical aspects of state politics of social protection of the economically active population are investigated. The subjects and objects of politics of social protection, its purposes and principles are characterized.

Соціальний захист – важлива складова соціальної політики держави та необхідний елемент функціонування ринкової економіки. Ст. 46 Конституції України визначає: “Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [1]”.

Держава бере на себе виконання соціально-захисної функції, яка становить частину загальної спрямованості держави щодо забезпечення прав і свобод громадян та їх гарантій (ст. 3 Конституції України) [Там же]. Закріплення в Конституції гарантій соціального захисту відповідає таким положенням міжнародно-правових актів: Загальної декларації прав людини; Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права; Конвенції про права дитини.

Побудова ринкових відносин в Україні вимагає докорінної зміни державної соціальної політики, яка повинна забезпечити ефективне становлення і стійкий розвиток національної економіки та соціальний захист населення в умовах трансформаційних процесів.

Дослідженням у цій сфері присвячено значну кількість наукових робіт таких учених, як Л. Головка, Л. Дідківська, Е. Лібанова, О. Палій, В. Скуратівський та ін. На їхню думку, сучасна державна соціальна політика є недосконалою і вимагає вдосконалення [3; 6; 7]. При цьому чимало теоретичних питань стосовно визначення сутності системи соціального захисту населення та напрямків її реформування в сучасних умовах залишаються недостатньо дослідженими.

Метою дослідження є визначення сутності державної політики соціального захисту економічно активного населення, її цілей та принципів.

У чинному законодавстві поняття “соціальний захист” означає політику держави, направлену на забезпечення прав і гарантій людини у сфері рівня життя [4].

На думку В. Скуратівського та О. Палій, соціальний захист – це комплекс організаційно-правових (створення інститутів соціального захисту і законів, які б керували їхньою діяльністю) та економічних заходів (створення механізмів перерозподілу доходів, тобто стягнення податків та інших платежів, формування

коштів соціального захисту та їх розподіл), спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах [7].

Л. Дідківська та Л. Головка вважають, що соціальний захист – це комплекс законодавчо закріплених гарантій, що протидіють дестабілізуючим життєвим факторам (інфляція, спад виробництва, економічна криза, безробіття тощо [3].

Предметом нашого дослідження є соціальний захист економічно активного населення.

Економічно активне населення згідно з концепцією робочої сили, – це населення обох статей віком 15 – 70 років, яке протягом певного періоду забезпечує пропозицію робочої сили для виробництва товарів і послуг. Економічно активними вважаються особи, зайняті економічною діяльністю, яка приносить дохід (зайняті), та безробітні.

До економічно неактивного населення належать учні та студенти; пенсіонери за віком, по інвалідності та на пільгових умовах; особи, які зайняті в домашньому господарстві; особи працездатного віку, які зневірилися знайти роботу; особи, які мали роботу сезонного характеру; інші особи, які не мали необхідності у працевлаштуванні, та також ті, що шукають роботу, але не готові приступити до неї найближчим часом через хворобу, навчання тощо [2; 5].

На думку багатьох учених, соціальний захист економічно активного населення – це багаторівнева, ієрархічно організована система заходів, спрямованих на мінімізацію соціальної напруги, соціальних конфліктів і суперечностей у суспільстві, а також на забезпечення ефективного розвитку економіки [6–8].

На нашу думку, соціальний захист економічно активного населення – це система заходів правового, організаційного-економічного й соціально-екологічного характеру, яка гарантується та реалізується державою та суспільством, для досягнення високого рівня життя зайнятого населення (через створення економічних умов і надання кожній працездатній людині можливостей для отримання бажаного доходу і забезпечення добробуту власного і своєї родини) та безробітних у разі тимчасової втрати ними джерел доходу (шляхом створення соціальних амортизаторів і стимулів трудової активності) як основи матеріального забезпечення економічно неактивної частини населення на рівні стандартів розвитку сучасного суспільства.

Виходячи з визначення терміну “соціальний захист”, можна зазначити, що суб’єктами соціального захисту є державні структури, органи місцевого самоврядування, громадські організації та фонди, профспілки, союзи й асоціації підприємців, принципом діяльності яких є, по-перше, адресність їх допомоги і можливість її надання незалежно від соціального статусу об’єкта, по-друге, публічність діяльності як метод створення громадської думки та виховання людини.

Об’єктом соціального захисту є все населення або будь-який громадянин, окремі групи населення (військовослужбовці, працівники освіти, охорони здоров’я і культури тощо), соціальновразливі верстви населення (багатодітні сім’ї, інваліди, пенсіонери, безробітні тощо) [4].

Кінцевою метою соціального захисту є надання кожному членові суспільства, незалежно від соціального походження, національної або расової приналежності, можливості вільно розвиватися, реалізувати свої здібності [7]. Отже, державні механізми із забезпечення соціального захисту спрямовані на кожную людину,

стосуються не лише окремих категорій населення, а й населення в цілому і формують державну політику соціального захисту.

Державна політика соціального захисту розуміється вченими як стратегічний соціально-економічний напрямок, обраний урядом країни для всебічного розвитку громадян, що забезпечує їм гідний рівень, умови життя і праці, який включає законодавчо або іншим способом встановлені гарантії соціального захисту, соціальної допомоги і соціальної підтримки, що представляють собою різні системи мір, диференційованих у першу чергу за адресною спрямованістю [2; 3; 7].

На нашу думку, державна політика соціального захисту економічно активного населення представляє собою систему (комплекс) напрямків державної політики в таких сферах: регулювання ринку праці, соціально-трудових відносин, політики у сфері оплати праці зайнятого населення, політики зайнятості та безробіття, демографічної політики, міграційної політики, екологічної політики з метою досягнення високого рівня доходів зайнятого населення, забезпечення законодавчо встановленого рівня матеріальної забезпеченості тимчасово безробітних та досягнення на цій основі високих стандартів життя всього населення.

Загальна схема функціонування системи соціального захисту в суспільстві зображена на рис. 1 [6].

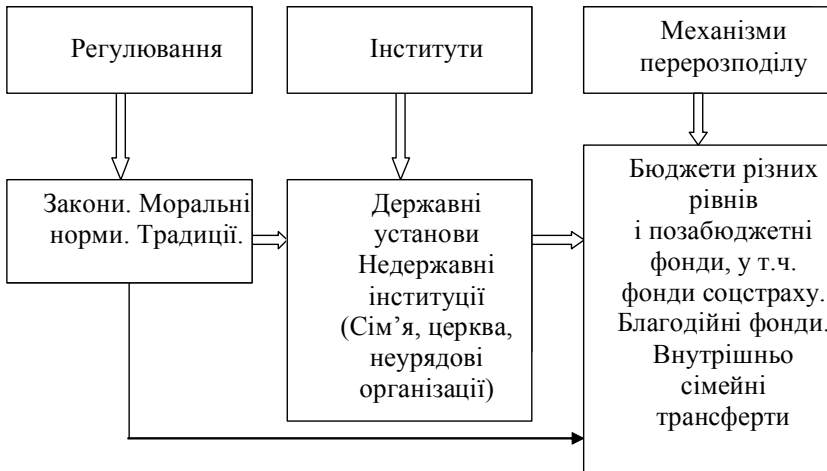

Рис. 1. Загальна схема функціонування системи соціального захисту

Національні системи соціального захисту в різних країнах сформувалися з урахуванням специфіки їх економічного, соціального й культурного розвитку. Однак попри відмінності в шляхах розвитку й особливостях організації, якості й обсязі послуг, а також у методах фінансування, всі системи соціального захисту функціонують на основі єдиних принципів, серед яких [2; 8]:

1. Принцип соціального страхування – фінансування послуг здійснюється за рахунок унесків членів страхового об'єднання, які при настанні страхового випадку отримують соціальні виплати. Обсяг виплат орієнтується на розмір страхових внесків

(принцип еквівалентності). Вносячи певну частину заробітної плати у фонд соціального страхування, застраховані в разі втрати доходу мають право на отримання фінансового відшкодування, обсяг яких співвідноситься з розміром заробітної плати.

2. Принцип соціального забезпечення, на відміну від принципу страхування, полягає в тому, що соціальні послуги й виплати надаються на інших підставах (наприклад, забезпечення державних службовців) і фінансуються за рахунок податкових надходжень у бюджет.

3. Принцип допомоги, згідно з яким соціальні виплати й послуги може отримати кожен у необхідному для нього обсязі в тому разі, якщо отримувач не має можливості самостійно вийти зі скрутного становища. Даний принцип передбачає фінансування соціальних потреб із коштів оподаткування. Особливістю заснованих на принципі допомоги соціальних програм є необхідність перевірки нужденності бенефіціара.

4. Принцип соціальної солідарності передбачає взаємну допомогу всіх учасників соціального захисту, пов'язану з перерозподілом коштів між різними соціально-економічними й демографічними групами населення. Можна виділити три складові цього принципу: а) розгляд соціальної солідарності як об'єднання різних ризиків при однакових страхових внесках; б) розгляд солідарності як моделі міжчасового перерозподілу (так званий договір поколінь, необхідний для перерозподілу прибутків від працездатних молодих до непрацездатних старих учасників системи соціального захисту); в) розгляд соціальної солідарності як основи міжособистісного перерозподілу (перерозподіл здійснюється між найбагатшими й найбіднішими групами учасників системи соціального захисту, безпосередньо між застрахованими суб'єктами і між застрахованими й незастрахованими учасниками).

Цілі державної політики соціального захисту економічно активного населення реалізуються через систему конкретних форм соціального забезпечення й обслуговування населення, до якої належать:

- матеріальне забезпечення економічно активного населення шляхом соціального страхування на випадок безробіття і тимчасової непрацездатності;
- матеріальна підтримка сімей із дітьми;
- соціальна допомога малозабезпеченим громадянам;
- компенсації та пільги населенню, що потерпіло від техногенних, екологічних і природних катастроф;
- пільги й гарантії для осіб, які мають статус ветерана війни, праці та військової служби;
- підтримка рівня життя в умовах зростання споживчих цін шляхом періодичного підвищення мінімальних розмірів заробітної плати, пенсії, стипендії та грошової допомоги населенню з мінімальними доходами [4].

Соціальний захист здійснюється у вигляді соціального забезпечення, соціальних послуг і соціальної допомоги (рис. 2) [6]. Розглянемо їх.

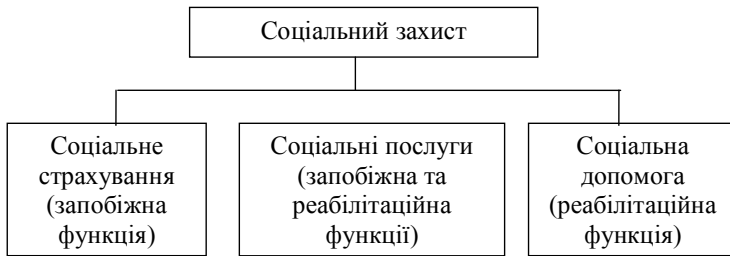

Рис. 2. Складові системи соціального захисту

Згідно зі ст. 46 Конституції України право на соціальний захист у першу чергу гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням [1].

1. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система заходів, обов'язків і гарантій, що передбачає надання соціального захисту населенню за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхових внесків роботодавцями і громадянами, а також із бюджетних і інших джерел, передбачених законодавством.

Чинним законодавством України передбачені такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування: 1) пенсійне страхування; 2) медичне страхування; 3) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, зумовленими народженням і похованням; 4) страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань, що спричинили втрату працездатності; 5) страхування на випадок безробіття [4].

Реалізація системи соціального захисту населення на страховій основі – прогресивний напрям соціальної політики, який встановлює залежність розміру допомоги від сплати страхових внесків, страхового стажу, сприяє легалізації трудових доходів громадян. Але, слід зауважити, що в Україні запровадження такої системи має бути тісно пов'язане з податковою політикою та політикою грошових доходів населення, тому що перекласти на працівників частину сплати страхових внесків з роботодавців можна лише за умови підвищення рівня заробітної плати.

2. Соціальна допомога – це система заходів для покращання стану певних соціальних прошарків шляхом соціальних програм і забезпечення діяльності мережі відповідних соціальних закладів. При прийнятті рішення про соціальну допомогу враховується матеріальний стан людей. Соціальна допомога не є гарантованою, а надається за рішенням відповідних органів з урахуванням існуючих у суспільстві критеріїв для призначення такої допомоги. Вона надається в індивідуальному порядку найменш захищеним категоріям населення за рахунок коштів із Державного і місцевих бюджетів.

3. Надання соціальних послуг – це ланка, що поєднує адміністративно-правову систему соціального захисту з тими, для кого вона призначена, – населенням. Носієм цієї функції поєднання є соціальний працівник, який повинен надавати ефективні соціальні послуги індивідам, сім'ям, групам, громадам і суспільству з метою поліпшення якості життя та функціонування соціуму [7].

Слід зазначити, що відповідно до прийнятих у суспільстві нормативів визначається система державних соціальних гарантій для економічно активного населення, яка включає прожитковий мінімум, мінімальну заробітну плату; допомогу за тимчасовою непрацевдатністю; допомогу по безробіттю; допомогу бідним і багатодітним сім'ям. Така система обумовлена обов'язками держави щодо забезпечення своїх громадян мінімальними доходами, мінімальним набором загальнодоступних послуг у сфері охорони здоров'я, освіти, культури.

Таким чином, сучасна суспільна трансформація в Україні передбачає необхідність визначення та уточнення відповідних теоретичних підвалин формування державної політики соціального захисту населення: змісту, завдань, принципів, умов реалізації. Зазначене суттєво актуалізує необхідність вивчення сучасних проблем соціального розвитку суспільства і особливостей соціального захисту економічно активного населення в Україні, що й буде предметом нашого подальшого наукового дослідження.

Література:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Право, 1996. – 54 с.
2. Гончарова С. Ю. Соціальна політика : навч. посіб. / С. Ю. Гончарова, І. П. Отенко. – Х. : Вид. ХДЕУ, 2003. – 200 с.
3. Дідківська Л. І. Державне регулювання економіки / Л. І. Дідківська, Л. С. Головка. – К. : Знання-Прес, 2002. – 214 с.
4. Законодавство України про соціальний захист населення / [упоряд. О. М. Роїна; ред. О. А. Кривенко]. – 2-е вид. – К. : КНТ, 2003. – 245 с.
5. Іванова О. Л. Соціальна політика : теоретичні аспекти / О. Л. Іванова. – К. : Академія, 2003. – 107 с.
6. Лібанова Е. М. Ринок праці та соціальний захист : навч. посіб. із соц. політики / Е. Лібанова, О. Палій. – К. : Вид-во Соломії Павличко "Основи", – 2004. – 491 с.
7. Скуратівський В. А. Основи соціальної політики : навч. посіб. / В. А. Скуратівський, О. М. Палій. – К. : МАУП, 2002. – 200 с.
8. Социальная политика : учебник / под общ. ред. Н. А. Волгина. – М. : Экзамен, 2002. – С. 736.

Надійшла до редколегії 24.03.2009 р.